

LJUDJE OB TERU

Pavle Merkù

ZAPEJUČI ŠKARIFIČ

To deží, dežuje. Ko privozim skozi sotesko na Njívico (Vedronza), ne zagledam vrhov, ki obkrožajo dolino; vse pokrivajo pepelkasti oblaki. Pripeljal sem se na nenavaden lov: iskat škarifiča in nekdanje mitične prebivalce teh dolin in gora.

Na škarifiča sem naletel prvič lani, ko mi je stara Dzefátija, mo-gočna in postavna, s svojim zvonkim altom pripovedovala tole povestico:

Te bo dan bot, nu právijo ma konjáda ta cie, ke te bi dan Bilinič star, e zat ke e paršú škarifič, zat ke e vorù: vie z manóu, škarifič, vie. Zat e šu dan tek te mulát le, te máli, e zat é: pójdi, pójdi še dan mikín fin tále cie. E šeu še dan tèk. E zat té simpře klicou nu klicou e šue fin ta cie, ke to ré dou mez dolínu. S tien krájan od Gúšte Vóukje. Ke šou te senátic le za nien. E zat škarifič o mírkou a šenjé vitiníti óltre. Pójd srat, škarifič, o e djau, ne ma ori ma mēšta, e djau, man ti mēšat ja, e djau, zat e ubiēžou ná zad e o šou miēšat mēštu polénticu.¹

Povest mi je bila takoj vseč zaradi lapidarnega sloga, polnega elips, a vendar tako učinkovitega zaradi Dzefatijinega živega, zanosnega pripovedovanja, zaradi dramatičnega klimaksa, ko škarifič vabi in kliče in mu otrok nemo sledi do tja dol daleč v dolino, in zaradi odločnega izbruha malega modrijana, ki mu vsakdanja življenjska nuja ne dovo-ljuje, da se udinja pri tako nepraktičnem početju, kot je hoja za škari-fičem.

O njem, o zva bljivcu, nisem mogel takoj izvedeti nič drugega, kakor da je majhen škrat z rdečo kapo.

*

Škarifiča sem srečal drugič nekaj mesecev pozneje, ko sem prebiral zapise Lee D'Orlandi o mitoloških bitjih v Furlaniji.² Pokojna etno-grafinja si je zapisala marsikaj tudi v krajih slovenskega jezika. Zapis

¹ Bilo je nekoč, pravi moja svakinja, ta [ki stanuje] ondi, da je bil star Bilinič [= ime vaščana], in potem, da je prišel škarifič, potem, da je govoril: »Pridi z mano — škarifič [je govoril] — pridi!« Tedaj je šel nekoliko [za njim] ta otrok, ta mali. Nato je [škarifič spet govoril]: »Pojdi, pojdi še malo [naprej] do tamle!« In je šel še malo. In ondi je vedno klical in klical in je šel do tja dol, koder gre [pot] dol v dolino, v kraj, [kjer stanuje] Gušta Voukja. In otrok je le šel za njim. Tedaj je škarifič gledal, da bi ga še delj zvalil. »Pojdi srat, škarifič,« je dejal [otrok], »mene čaka gori polenta,« je dejal, »jo moram mešati jaz!« je dejal in je šel nazaj mešat polentico.

² Lea D'Orlandi, Novella Cantarutti: *Credenze sopravvivenenti in Friuli, intorno agli esseri mitici*, v: Lea D'Orlandi, Società Filologica Friulana, Udine 1966, str. 17—41.

št. 78 se tiče našega znanca: »*Skarifig* — citiram v prevodu — nosi proč otroke, ponoči pa tudi ovce in koze. Nosi rdečo kapico. Vsi otroci se ga boje. Prav res je: prihajal je, opolnoči je odpiral hleve in nosil proč tudi sto ovac. — Njivica, pripovedovavka, rojena 1888.«³ In še opomba: »*Skarifig*. Nisem našla sledi o tem *skarifigu*, s katerim me je seznanila pripovedovavka iz Njivice in ki o njem domnevam, da je sorodnik *škrata*, o katerem sledi beseda.«⁴ V gradivu D'Orlandijeve so slovensko govoreče vasi ob vzhodnem robu videmske pokrajine — to je Beneške Slovenije — bogato zastopane: hudič, *krivòpete*, *škrat*, *torke* (in celo celo sredi same Furlanije: *cudic'*) so izpričani v več desetinah zapisov iz Mrsina, Njivice, Subida, Sovodenj in drugih krajev.⁵

Podatki o slovenski mitologiji so v furlanski etnografiji kaj pogostni; dejstvo, da ni D'Orlandijeva našla nikakega drugega podatka o *skarifiču*, je podžgalo mojo radovednost in sem se spravil na pot, pripravljen na težavno iskanje.

*

Prej kakor na *skarifiča* in nekdanja bitja sem naletel na današnje, žive, mlade ljudi iz teh vasi, ki jih nisem doslej še nikoli srečal: to je čas, ko prihajajo emigranti domov obiskat stare. Vse vasi, vse ceste v Reziji in v vseh dolinah od Tera do Nadiže so v teh avgustovskih dneh polne avtomobilov z registracijo iz Nemčije, Francije, Belgije, Švice in Milana.

Iz Njivice sem zavil po čudoviti razgledni cesti na *Zavárh* (Villanova delle Grotte) in na planoto *Barnádijo* (Bernadia), ki slovi po jamah; tudi jamskega medveda so našli v njih. V *Vizóntu* (Chialminis) sem se ustavil pred sivo, zaprto cerkvijo. Njena vrata se odpro poredkoma. Vas leži razkropljena po gozdu, njene hiše so tudi po dva kilometra daleč od cerkve in majhne gostilne. Tu sta bila dva avtomobila, eden s francosko, drugi z nemško registracijo. Pred gostilno je stala gruča mladih mož, med njimi je bil tudi starejši domačin, ki se je bil pravkar vrnil domov po 42 letih emigracije v Argentini. Kje neki se je naučil govoriti v tekoči razgovorni, skoraj knjižni slovenščini? Anti v Argentini.

V gostilni sta dve družbi: emigrant iz Francije s francosko ženo in dvema otrokoma, ki govorita francoski; emigrant iz Nemčije z nemško ženo in dvema otrokoma, ki govorita nemški. Oba emigranta plačujeta. Plačujeta pijačo vsem, zakaj to je njun dan. Odšla sta pred leti s trebuhom za kruhom iz vasi, ki jima je mogla zajamčiti edinole revščino. Zdaj sta se vrnila — za nekaj dni, kajpak — z velikim avtom, z družino in z denarjem. Tudi jaz moram piti. Žena Nemka gleda že srepo. Družba je glasna od vina. Komaj utegnem v tej gneči koga vprašati po *skarifiču*. Kakor da sem vprašal po starem zancu: nasmehnejo se, seveda ga poznajo. Ljudje so celo pravili, da se je rodil tam, na *Barnádiji*.

³ Ibidem, str. 32.

⁴ Ibidem, str. 41.

⁵ Imena *krivòpete*, *škrat*, *torke* so zapisane po slovenskem pravopisu.

Vračam se po strašnem kolovozu po južni strani Barnádije proti Čénti (Tarcento) in se moram ritenski po klancu umakniti pred ogromnim švicarskim avtom. Med Vizontom in Čento vozim skozi furlanski vasici Ramandolo (*Rómandól*) in Sedilis (*Sedíle*). V slednji je leta 1873 Jan Baudouin de Courtenay še zapisoval slovenska besedila. Baje ni dolgo, kar je tudi v Romandolu izzvenela zadnja slovenska beseda.

Na Njivici sem še izvedel od mladega fanta od *Térà* (Pradielis), da mu je *nóna*, stara mati, veliko pripovedovala o *škarificú*, *planétu* in drugih mitoloških bitjih. Fant je ves nasmejan, ko lahko pripoveduje tujcu, ki ume *čakjeráti po nášin*, o domačih bajkah. Po njegovih nejasnih spominih slutim, da se bo dalo najti še dragoceno gradivo v terskem območju. Tudi domačinka srednjih let pozna *škarificá* in *planéta* in ve veliko pripovedovati o njih. Domeniva se, da se k nji vrnem z magnetofonom, saj sva že stara znanca od dne, ko mi je zapela nekaj *kanconét* in povedala nekaj starih *pravíc*.

Ustavil sem se še v drugih vaseh in povsod so moja vprašanja o *škarificú* spravila ljudi v dobro voljo, stik je bil takoj vzpostavljen in ljudje so bili voljni veliko povedati o njem. *Tu Plestíšáh* (Platishis) in *tu Černjéi* (Cergneu) so mi potrdili istovetnost *škarificá* s škratom, saj povsod uporabljajo, dasi manj, tudi imeni *škrát* in *škrétič*, *škréč*.

*

Ko se peljem iz Čente proti Njivici v Tersko dolino ali iz *Níem* (Nimis) proti *Tipáni* (Taipana) po dolini *Karnáhte* (Cornappo), se rad ustavljam v soteskah, skozi katere se vijeta ti dve reki, da občudujem naravo. Razen ceste, ki jo je tod speljala človeška roka, je narava v obeh soteskah nedotaknjena. Voda je bistra in ima v kanjonu, ki sta si ga obe strugi izdolbli v živi skali, najčudovitejšo zeleno barvo, kar sem jih kdaj videl. Terski kanjon je pošastno brezno pod cesto, soteska Karnachte je majhna, komaj jo uganeš s ceste. Samo v revni Benečiji, ki ni še turistično izrabljena in ki ji vojaške služnosti ovirajo razvoj, je to danes še mogoče. Redki meščani, ki to vemo ceniti, lahko danes iščemo tako redko nedotaknjenost narave. Sinovi te zemlje pa zapuščajo hiše in zemljo. Nihče jih ne kupi. Nihče je ne obdeluje več, ko jo lastnik zapusti. Mrtve hiše razpadajo med živimi hišami, v kaki vasi je že polovica mrtvih hiš. Ko se pelješ od vasi do vasi, recimo od Tipane tja v gorsko naselje *Plestíšća*, zagledaš številne nepokošene travnike; taki bojo ostali, dokler ne bo plevel spremenil nekdanje senožeti v divjino.

Kdor si je v tujini prislužil dovolj denarja, da lahko kupi zemljo, jo išče dol v furlanski nižini in se spet preseli »na svoje« v Furlanijo. Na domači zemlji se je sredi 20. stoletja čas ustavil in kazavci se na uri, ki tu meri čas, pomikajo nazaj.

*

Jovánž Tínou živi stalno v Nici, kjer je delal dolgo vrsto let; tudi zdaj, ko je upokojen in ima 73 let, živi naprej v Nici, kjer delajo zdaj njegovi sinovi. Domov na *Plestíšća* je prišel obiskat starejše sorodnike.

Ne brez ponosa dodaja: *congé payé*. Delo v tujini mu je to zagotovilo in je zdaj lahko brezskrben in lahko sedi osem ur pred svojim mikrofonom, da mi pripoveduje in poje stare domače viže.

Jovanž je droben, živahen, nasmejan in rad pripoveduje. Govori slikovito in mestoma kar poje. Rad meša domače narečje z razgovorno slovenščino, ki jo razume z lahkoto, saj vas leži na meji in nekaj kilometrov vstran je že Breginj. Iz bogate zakladnice njegovih izpričevanj izluščim nekaj odlomkov o škarifiću.

A, je biu, so ga vídeli tukaj gor, miez ni njivi je hodú. Taku, krast kájšen fežóu, kájšno panu'olo⁶ kradu, póten ... Ja, mejhen, ardeč. Je mou no kapu ardeču.

Uou! Majhen ko otrók, je šu, téku tu ... pa frišen,⁷ vesté, ga niste ujéu po nogáh. Da, ga nie uzéu obéden.

Jovanž je slišal tudi za tórke, a ne ve povedati kaj več o njih:

Aaa, za tórke pundéjke, ki smo rekli enkrát, ja. Ja, je na rieč, pa ne poznamo tistega. Ankrát su taku govoríli, ja, da pride tórka pundéjka te udobíih, pa ne víemo, kaj je ...

V večše pa celo veruje:

O, štríje, tiste pa ja. Tiste so, jih je še póuno tístih ... Sámo várté se, da ne kájšne ušáfate ... da vam kájšen automóbile ne zvórne ... Štríja bergamáška díjemo mi ...⁸

Menda spada v poglavje o večšah tudi to:

... je bla ena pastiríca ani kadár je péla, je rékla, na je klícala skále za kozé, zakaj ne véjmo, kje na je. Tista je bila

*ta náša mála za goró,
ke na dí'ela kóvo z no petó
iná óna klíče skále za kozé,
zakáj ne véjmo, kje na je.*

*

Ko sem prvič privozil v kratko dolino, v kateri stoji raztresena s svojimi številnimi majhnimi zaselki Černjéa ali Černjéja (Cergneu), sem takoj poiskal z očmi staro cerkvico sv. Marije, kamor so v davnih stoletjih romali naši predniki. Tedaj je skrbna roka zabeleževala ustanovne maše, romarji pa so nam izpričevali svoja lepa imena. Ko jo gledaš od

⁶ Koruzni storž.

⁷ Uren.

⁸ *Díjemo* pomeni pravimo. V vseh teh in naslednjih besedilih moramo g brati kot zelo rahel pripornik, razen v nekaterih italijanskih besedah, v katerih ga moramo brati kot zapornik: npr. *bergamáška, trucigát* ipd.

daleč, pa naj bo od katerega koli kraja v dolinici, te takoj prevzame njena skladna, harmonska romanska arhitektura. Ko sem se ji približal po ozki, čisto gorski stezi, sem zagledal širši dostop, ki ga je plevel zarastel. Ondi vlada danes mir. Le enkrat na leto se zberejo tam farani za praznik.

Pa sem spet vprašal skupino domačinov po *škarifiču* in spet mi je ta škrat s *škarifo*, kapuco, pomagal do prisrčnega razgovora. Po malem se je skupina ojačala. Najprej je povedala stara *núna*:

Škarifič óne óko júde.⁹

Po malem je vedela *núna* pripovedovati kaj več:

O péju júde, o zmu'otu ... Kanáje so pejáli un s féšt, o je péju škarifič kanáje, zmu'otu. Da so mórali júdi ponj tu gozd. Kanája e bla z njan šćukulič tu sn'eh.¹⁰

Vendar se je mogel človek *škarifiča* ubraniti:

Zvóni so zvoni'ele. An so šli júdje ponj, puonj kanáju, ja, ja. Zapejúči škarifič, ku prábiju tu.¹¹

No, zdaj imam tudi njegov epiteton ornans, sem se veselil. Pa je priskočil sosed *Bépo* in povedal natančneje, kako je s to rečjo:

Škarifič, ne. Alóre dan bot o zapejú otročíce, ne ... alóre so: don don don, túran, drun drun drun, alóre e pústu, muóru e pustíte e mi a lédate po tih hóstah, po tih potókah, ne, te móramo obri'esti.

Ee, to smo zvoni'eli, ne; e mu'orau pustíti je, ne. E cúu zvón, ne, a ni mógu je peáte več. E, smo obri'etli ne a nan dan póti, več je po nin wózon, a djau ponoć.¹²

Pozneje mi je še druga domačinka pripovedovala o babici:

Je právila, da ne stójmo goníte, kar je sónce šlo zad, pa bómo souse otročíce zanáli spáti; de pride škrát, škarifič, tórka, uas poberé; nóna pa ni s ti'ela, zapérta uráta, jála: nuj, otročíci, nútra stu'ojta, ke skrétíc vas ponesé uej, maj ne wórne več, wórénce. Paj

⁹ Škarifič goni okoli, to je preganja ljudi.

¹⁰ [Od]peljal je ljudi, zmotil ... Otroke so peljali ven? škarifič je [od]peljal otroke, zmotil. Da so morali ljudje ponj v gozd. Otroci so bili s svojimi? v snegu.

¹¹ Zvonovi so zvonili in ljudje so šli ponj, po otroka, ja. Zapeljajoči škarifič, kakor pravijo tukaj.

¹² Škarifič, ne. Tedaj nekoč je zapeljal otročiče. Tedaj so: don don don, zvonič, drun drun drun; tedaj je pustil, moral jih je pustiti in mi gledati po hostah, po potokih, ne, moramo jih najti.

E, to smo zvonili, ne; in moral jih je pustiti. Slišal je zvón, ne, in jih ni mogel peljati delj. E, našli smo jih na neki poti, več njih (to je: otroci) pod nekim vozom, ponoči.

*otročíče je našlo skrétíc, druí dan so zvončíci zvoníli in so obri'etli te u fráte sóuse raztrgano, nan je práula ...*¹³

Tudi v Černjei nismo s škarificém končali. Takoj za njim je prišla na vrsto mora. Kakor hitro je nekdo omenil:

*Aa, ti, ke múskajo!*¹⁴

je povzela stara núna:

*Mórà, ke na hódí júdí méskat tle an píje kri.*¹⁵

Takoj pa je z dramatično prizadevnostjo, s pravim ogorčenjem segel v besedo *Bépo*, saj je mora njemu samemu izsesala kri!

*Mórà, ja, mórà, na hodíla múskat ponoce an ménè na pršlá múskat. So mené an sesé kolále, a so dejáli, ke na mórà me hóde a cmúkat. An jebénti ánima, na šla fin cie u cetát me múskat, ta ostja, te móra ... Ja san bi te alpín, cappello alpino san bi, a fin ta cie na pršlá mi trucigát. An máa cáca an me bratéle l'ostriga na a múskala ...*¹⁶

Branili so se je z žeganjem in je pomagalo. Na koncu pa jo je domači mesar vrgel v jamo, da so se je rešili.

Za moro so mi v Černjei omenili *bí'ele bábe* ali *tórke* (... *ma su be štíri žené, ke su předle óuno ...*),¹⁷ divjo jago (... *se cúje íti wózi or čez te gústi ...*)¹⁸ in *povodíco*.

*Povodíca, ja, je bla na mláda púnca, ne, mī'ela dóuge doíje kíťice, je mī'ela zadóst ućíc, ne. An pa su otročíci, su dujáli ... an je pršú uóuk, ju je pobráu an ju je nésu u jámo. Pa doug, doug miez nu uódo, deléc nůtre miez nu jámo so obri'edli nomé, nie blo láu, uóuk je snī'edu usé. Nomé nji kíťice su obri'eli in su poználi njuh.*¹⁹

¹³ Pravila je, naj ne gonimo, kar je sonce zašlo, pa bomo vse otročíče spravili spat. Sicer pride škrat, škarific, torka in vas pobere. Babica pa ni hotela, zapirala je vrata in dejala: No, otročíci, notri bodite, sicer vas *skretíc* ponese ven, nikoli več vas ne vrne. Pa *skretíc* je našel otročíče, drugi dan so zvonovi zvonili in našli smo jih v gozdu vse raztrgane, nam je pravila.

¹⁴ A, te, ki mozgajo.

¹⁵ Mora, ki hodi tu ljudi mozgat in jim pije kri.

¹⁶ Mora, ja, mora je hodila ponoči mozgat in tudi mene je prišla mozgat. Se mi je cedilo iz prsi in so pravili, da hodi mora cmokat. In... je prišla do tja v mesto, da me je mozgala... Bil sem pri gorskih lovcih in do tja me je prišla dražiti. Tudi mojega očeta in brate je mozgala...

¹⁷ ... toda [tam] so bile štiri žene, ki so predle volno...

¹⁸ ... je čuti vozove peljati se gori čez te gozdove...

¹⁹ *Povodíca*, ja, je bila mlado dekle, imela je dve dolgi kiti, imela je mnogo ovčic. Pa so otročíci divjali... in je prišel volk, pobral jo je in odnesel v jamo. Pa daleč proč, čez neko vodo, daleč notri v jami so jo našli, ni bilo glave, volk je snedel vse. Samo njene kite so našli in so jih spoznali.

Končno pa je *Bépo* povedal o divjih ognjih:

*Smo léдали te duj onj dan bot, núnac... Alóre se pokázau mo tíste, mo la, mo buj un an te zíme...*²⁰

Veliko je povedal o njih, toda njegova beseda mi zveni iz magnetofona nejasno in pripoved me postavlja pred številne probleme, ki jih bom razčistil le, ko se bom vrnil v Črnejo.

Lahko je bilo o *škarífiću* izvedeti vse: kje se je rodil, kako so mu ljudje pravili, kaj je vse počenjal, kako so se ga branili. Le tega nisem mogel izvedeti, ali je bil krščen ali ne. Vsaj za njegova dva najbližja soseda, to sta furlanski *boborosso* in nadižki *škrat*, velja, da sta to bila nekrščena otroka, in s tem je socialno ozadje te bajke pojasnjeno.

Pač pa sem izvedel — in to naj dodam prav na koncu —, da je umrl. To mi je povedal *Jovánž Tínou* precej, ko sem ga pobaral za *škarífića*:

- *Ste cúli za škarífića?* —
- *Ja, smo cúli zanj enkrát.* —
- *Kuo o díela škarífić?* —
- *Aa, zdaj ga nie več, je umrú.* —
- *Je umrú?* —
- *Eeej, dúgo čása že.* —

V dneh, ko sem iskal pričevanja o njem, mi je postal domač, kot je bil domač starim Benečanom v terskem območju. S starci in starkami sem se pomenkoval o njem in sem v njihovih očeh sam postal domačin. Mladi se odtujujejo očetovi zemlji, toda v vsaki vasi naletiš tudi na nekaj mladih ljudi, ki ostanejo doma. Pogovor o *škarífiću* in o drugih bajkah iz davnine je z njimi grenkejši. Dvajseto stoletje jih je spravilo v škarje. Njihovi otroci ga ne bojo več poznali, se ga ne bojo bali, jih ne bo odnašal v hosto, zanje ne bojo zvonili več rešno zvonovi.

Adío, škarífić.

²⁰ Nekoč smo gledali divji ogenj, gospod... Tedaj se je pokazal zdaj ondi, zdaj tam, zdaj više gori in pozimi...